

A mítoszok

...kényes egyensúly a jó és a rossz erői között...

Másnap reggel Sofie hiába keresett újabb levelet a postaládában. Aznap halálosan unalmasnak találta az iskolát. Jorunel megpróbált különösen kedves lenni, ha a szünetekben találkoztak. Hazafelé menet elhatározták, hogy amint felszikkad egy kicsit a föld az erdőben, elmennek sátorozni.

Ismét ott állt a postaláda előtt. Először egy kislakú borítékra akadt, melyet Mexikóban adtak fel. Azonnal kinyitotta. A borítékban egy képeslap volt, édesapjától. Arról írt, mennyire vágyik már haza, és hogy végre sikerült sakkban legyőznie az első kormányost. Egyébként pedig a végére ért annak a húsz kiló könyvnek, amit a hosszú útra magával vitt.

A küldemények között ott lapult egy sárga boríték is. Az ő neve állt rajta! Iskolatáskáját és a többi borítékot letette az asztalra, bezárta az ajtót, és már szaladt is rejtekhelyére. Miután előhúzta a borítékból az aznapi penzumot, izgatottan nekilátott az olvasásának.

A mitikus világkép

Szervusz, Sofie! Rengeteg dolgunk van mára, úgyhogy legjobb, ha mindjárt belevágunk a közepébe.

A filozófia nem más, mint az a teljesen új gondolkodásmód, mely Krisztus előtt 600 évvel alakult ki Görögországban. Azelőtt az emberek a különböző vallások által kínált magyarázatokban találtak választ kérdéseikre. E vallási magyarázatokat közvetítették nemzedékről nemzedékre a *mítoszok*. A mítosz istenekről szóló történet, mely az élet jelenségeire keres magyarázatot.

Évezredekken keresztül a világon mindenütt a filozófiai kérdéseket mítoszok sokasága válaszolta meg. A görög filozófusok viszont megpróbálták rábírní az embereket, hogy ne bízzanak többé e magyarázatokban.

Ha meg akarjuk érteni az első filozófusok gondolkodásmódját, először a mitikus világkép lényegét kell megfejtenünk. Vegyük alapul például az északi mitológia néhány elbeszélését. Azért választottam ezeket, mert ezek a mítoszok állnak hozzánk a legközelebb.

Bizonyára hallottál már a kalapácsos Tórról. Mielőtt északon megismerték volna a kereszténységet, abban hittek, hogy Tór két kecskebak vontatta kocsiján járja körbe az eget. Ha meglengeti kalapácsát, azon nyomban villámlani és dörögni kezd.

A dörgés és villámlás többnyire esővel jár. Az eső a viking idők földművesei számára az életet jelentette. Éppen ezért tisztelték Tórt termékenységistenként.

A mitikus magyarázat szerint, ha Tór meglengette kalapácsát, eleredt az eső, és ha esett az eső, kihajtott a vetés a földeken.

Azt ugyan nem értették az emberek, miért hajt ki az elvetett mag, vagy miért hoznak gyümölcsöt a fák. De minden földműves tudta, hogy az eső szerepet játszik a folyamatban. Az esőfakasztás pedig Tór feladata volt. Emiatt lett Tór az északiak egyik legfontosabb istene.

Tór jelentősége azonban nem csak ebben állt. Neve a világrend fenntartásával is összefonódott.

A vikingek úgy tartották, hogy a világ lakott része egy kívülről állandóan fenyegetett sziget. A világnak ezt a részét nevezték el *Midgard*nak, ami azt jelenti: „a középső föld, birodalom”. Midgardhoz tartozott még *Ázgard*, vagyis az istenek lakhelye is. Midgardon kívül feküdt *Utgard*, azaz a „külső világ”. Itt olyan veszélyes teremtmények éltek, mint a trollok, vagyis a jötunok, akik állandóan Midgard és Ázgard elpusztításán mesterkedtek. Ezeket a rosszindulatú szörnyeket más néven a káosz erőinek is szokás

nevezni. Az óészaki, de minden más mitológiának is alapeleme a kényes egyensúly a jó és a rossz erői között.

A trollok egy alkalommal tönkre akarták tenni Midgardot, ezért elrabolták a termékenység istennőjét, Freyját. Tették ezt azért, hogy a föld ne hozzon termést, az asszonyok pedig ne szüljenek gyermekeket. Ám a jó erőinek sikerült a pusztulást akaró óriások fölé kerekedni.

Tórnak fontos szerep jut e történetben. Kalapácsa nemcsak erőt adó varázsszerszám, hanem fegyver is a jötunok elleni harcban. Mint a kalapács birtokosának, Tórnak is óriási a hatalma. Attól sem kell tartania, hogy elveszitheti a harcban, hisz a kalapács valóságos bumerángxént repül vissza hozzá.

Ez a történet a természetben uralkodó rendre, valamint a jó és a rossz erők között dúló állandó küzdelemre ad *mitikus magyarázatot*. A filozófusok viszont éppen az efféle mitikus magyarázatokat szerették volna elkerülni.

De azért meg kell jegyeznünk, hogy a mítoszok nem pusztán csak magyarázatok.

Az emberek nem várták ölbe tett kézzel, hogy az istenek a segítségükre siessenek, ha valamilyen csapás – aszály, járvány – sújtotta őket. Maguk vették fel a harcot a gonosszal. Erre szolgáltak a *rítusok* és egyéb vallási cselekvések.

Északon a kereszténységet megelőző korban az „áldozat” révén gyarapították erejüket az istenek. Vagyis az emberek áldozatokat mutattak be isteneiknek, hogy azok sikerrel szállhassanak szembe a pusztító erőkkel. Ennek egyik formája az állatáldozat volt. Tórnak minden biztonnal kecskebakot áldoztak. Ódinnak viszont emberáldozatot is bemutatottak.

A Norvégiában leghíresebb óészaki mítoszt a *Trym-énekből* ismerjük. Egyszer, amikor Tór éppen az igazak álmát aludta, eltűnt mellőle a kalapácsa. Az isten rettenetes haragra lobbant, még a szakála is beleremgett. Szerencsére furfangos kísérője, Loki, kisegítette a bajból. Felkereste Freyját, és kölcsönkérte az istennő szárnyait, ugyanis el akart repülni a jötunok földjére, mert sejtette, hogy ők lopták el a nevezetes kalapácsot. Jötunföldön Loki találkozott *Trymmel*, az ország királyával, aki eldicsekedett neki azzal, hogy Tór kalapácsát, pontosan nyolc mérföldnyi

mélységben, a föld alá rejtette. De nem felejtette el hozzátenni, hogy a főistenek, az Ázok addig nem kapják vissza a kalapácsot, amíg feleségül nem adják hozzá Freyját.

Figyelsz még, Sofie? Az Ázokra nehéz döntés vár. Ellenségeik éppen legrettegettebb fegyverüktől fosztották meg őket. Hiszen amíg a jötunok birtokában van a kalapács, hatalmuk kiterjed istenekre és emberekre egyaránt. A jötunok Freyját kéri cserébe a kalapácsért. Csakhogy az istennőt nem adhatják, hiszen Freyja minden élet úrnője, nélküle elsorvadnának a növények, meghalnának az emberek is. Talán könnyebben megérted ezt a képtelen helyzetet, ha jobban elmagyarázom. Gondold el, mi lenne, ha egy terrorista csoport azzal fenyegetőzne, hogy fölrobbant egy atombombát, mondjuk, London vagy Párizs központjában, amennyiben nem teljesítik életveszélyes követeléseiket. Ugye most már átérzed az istenek tanácstalanságát?

A mítosz szerint Loki, amint hazatért az Ázok földjéről, nyomban felkereste Freyját, és megkérte, öltse fel menyegzői ruháját, mert összeadják a jötun királlyal. (Bizony, bizony!) Freyja bosszúsan azt felelte a ravasz Lokinak, hogy az emberek még azt gondolják róla, bolondul a férfiakért, ha feleségül megy a jötun királyhoz.

Szerencsére az egyik istennek, *Heimdall*nak, mentő ötlete támadt. Azt javasolta, hogy Freyja helyett bújjon inkább Tóra menyasszonyi ruhába. Elég, ha föltűzik a haját, mellét kövekkel pótolják, és máris olyan lesz, mint egy asszony. Tór nem lelkesedett az ötletért, de belátta, ez az egyetlen lehetőségük arra, hogy visszaszerezzék hatalmuk zálogát. Végül megfogadta Heimdall tanácsát.

A történet úgy folytatódik, hogy Tór felölti a menyasszonyi ruhát, és a koszorúslánynak öltözött Loki kíséretében útnak indul.

Modern fogalmakkal élve azt mondhatnánk, hogy Tór és Loki az istenek terrorizmusellenes kommandója. Nőnek öltözve akarják bevenni a jötunok fellegvárát, hogy visszaszerezzék a kalapácsot.

Megérkezésük után a helybéliek azonnal nekilátnak az esküvői előkészületeknek. A lakoma közben azonban mindenkinek feltűnik, hogy a menyasszony egymaga egy egész ökröt és nyolc lazacot evett meg, s mindezt három hordó sörrel öblítette le. Trym, a vőlegény sem akar hinni a szemének. Szerencsére Loki elhessegeti a király gyanúját. Elmeséli,

hogy a menyasszony nyolc nap óta nem vett magához sem ételt, sem italt, annyira örült a jötunföldi menyegzőnek.

Trymre azonban újabb meglepetés vár. Meg akarja csókolni a menyasszonyt, ezért fölemeli a fátylát. Ekkor megpillantja Tór haragtól izzó szemét. Ám Loki most is megmenti a helyzetet. Elmondja, hogy Freyjának már nyolc napja nem jön álom a szemére, annyira boldoggá tette a gondolat, hogy Trym hitvese lehet. Trym ezek után előhozatja a kalapácsot, és megparancsolja, hogy az esketés alatt tegyék a menyasszony ölébe.

Tórnak sem kell több. Amint megkapja a kalapácsot, végez Trymmel és az egész jötun nemzetséggel. A szörnyű terrordráma ezzel véget ért. Tór, akit nevezhetnénk az istenek „Batman”-jének vagy éppen „James Bond”-jének, ismét győzedelmeskedett a gonosz erők felett.

Ez lenne a mítosz, Sofie. És hogy miért jött létre? Bizonyára nem csupán az emberek szórakoztatására. Ez a mítosz is nyilván *magyarázatot* keres valamire. Az egyik lehetséges értelmezés a következő:

Ha aszály volt az országban, az emberek szerették volna tudni, miért nem esik. Talán a jötunok ellopták Tór kalapácsát?

Az is elképzelhető, hogy a mítosz az évszakok váltakozására keres magyarázatot: télen meghal a természet, mert Tór kalapácsa Jötunföldön van. Ám tavasszal, ha sikerül visszaszereznie, ismét kivirágzik minden. Így próbálták a mítosz segítségével megmagyarázni, amit nem értettek.

Van még egy lényeges dolog, amit a mítosszal kapcsolatban meg kell említenünk. Az emberek gyakran játszottak el rítusokat, melyek a mítoszhoz kapcsolódtak. Ezt úgy kell elképzelnünk, hogy az emberek aszály vagy rossz termés esetén eljátszották a mítosz eseményeit. Elképzelhető, hogy női ruhába öltöztettek egy férfit, mellét két kövel nagyobbították meg. Neki pedig vissza kellett szereznie Tór kalapácsát. Így próbáltak tenni valamit azért, hogy ismét essen az eső, és a gabona növekedésnek induljon a földeken.

Jó néhány példát ismerünk a világ különböző részeiből, melyek arra utalnak, hogy az emberek eljátszották az évszakokról szóló mítoszokat, hogy ily módon siettség a természetben lezajló folyamatokat.

Amint látod, épphogy csak betekintettünk az északi mítoszok világába. Számtalan más, Tórról, Ódinról, *Freyr*ről és *Freyjáról*, *Hödr*ről és *Baldr*ról

szóló mítoszt ismerünk. Hasonló mitikus történeteket mindenütt meséltek az emberek, egészen addig, amíg a filozófusok meg nem vizsgálták ezt a világgépet. A filozófiai gondolkodásmód megjelenése idején a görögök is a mítoszokban hittek. Évszázadokon keresztül adták nemzedékről nemzedékre a mítoszok ismeretét. Görögországban többek között Zeust, Apollónt, Hérát, Dionüszoszt, Aszklépioszt, Héraklészt és Héphasztoszt tisztelték istenként.

Nagyjából hétszáz évvel Krisztus születése előtt Homérosz és Hésziodosz lejegyezték a görögök mítoszait. Ezzel új helyzetet teremtettek. A lejegyzés által ugyanis lehetővé vált a mítoszok megvitatása.

Az első filozófusok azért bírálták Homérosz istenképét, mert istenei túlságosan is hasonlítottak az emberekhez. Éppolyan önzők és megbízhatatlanok voltak, mint mi, földi halandók. Olyan vélekedés is felmerült, hogy a mítoszokat maguk az emberek találták ki.

A mítoszkritika első művelői között tartjuk számon Xenophanészt, aki Krisztus előtt 570 körül született. Az emberek saját képükre teremtették isteneiket, hirdette.

*Az istenek születnek – ember azt hiszi,
s azt, hogy az alkat, a hang s a ruházat náluk is úgy van.
Lám csak, a négernek fekete s laposorrú az isten,
s közben a thrákoknál, ime, kékszemű, rőt valamennyi.
Ám ha a lónak, ökörnek, oroszlánnak keze volna,
s festeni tudna kezük, s vele azt tennék, mit az ember,
akkor a ló is a lóra, ökör meg ököre hasonlón
mintázná meg az isteneket, testük meg olyanak
alkotná, amilyen formát épp önmaga hordoz. **

Ez idő tájt a görögök számos városállamot alapítottak Hellaszban, s gyarmatokat szereztek Dél-Itáliában és Kis-Ázsiában. Társadalmi berendezkedésükre jellemző volt, hogy minden munkát a rabszolgákkal végeztettek el, így a szabad polgároknak jutott idejük arra, hogy részt vegyenek városuk politikai és kulturális életében.

---

* Kerényi Károly fordítása.

Valami egészen rendkívüli történt e városállamokban. Az egyén szabadon beleszólhatott városa társadalmának szervezésébe. Innen már csak egy lépés volt odáig, hogy a mitikus gondolkodásmódot elvetve, filozófiai kérdéseket tegyenek fel a világ jelenségeivel kapcsolatban.

A fejlődés így vezetett a mitikus szemlélettől a tapasztalaton és az értelmén alapuló gondolkodás felé. Az első filozófusok célja az volt, hogy a természeti jelenségekre *természetes magyarázatot* találjanak.

Sofie néhányszor már körbejárta a kertet. Igyekezett mindent elfelejteni, amit addig az iskolában tanult. Különösen fontosnak érezte, hogy elfelejtse természettudományos ismereteit.

Ha itt nőtt volna föl a kertben, és soha életében nem lépett volna ki a kertkapun, vajon milyennek látná a tavaszt?

Esetleg kitalálna egy történetet arról, hogy miért esik az eső? Természetfeletti magyarázatokat keresne arra, miért olvad el a hó, vagy a nap miért jár körbe az égbolton?

Igen. Most már biztos volt benne, hogy így lett volna. Ki is talált egy történetet.

A tél jeges abroncsként szorította össze a földet, mert a gonosz Muriat fogságba ejtette a szépséges Sikita hercegnőt. Egy nap azonban eljött a bátor Bravato herceg, hogy a lányt kiszabadítsa hideg börtönéből. Sikita boldogan táncolt keresztül a mezőkön és a ligeteken. Közben egy dalt énekelt, melyet még a szomorú rabságban költött. A föld és a fák meghatottan hallgatták énekét, a testüket betakaró hó pedig könnyekké változott. A nap is kimerészkedett végre az égboltra, és felszárította könnyeiket. A madarak utánozni kezdték Sikita énekét. És amikor a szépséges hercegnő kibontotta haját, néhány hajsza a földre hullott. Azóta minden tavasszal gyönyörű liliomok virítanak azon a helyen.

Sofie elégedett volt történetével. Ha nem tudná, mi a valódi oka az évszakok váltakozásának, bizonyára be is érné ezzel a mesével.

Most már érezte, hogy az embereknek miért volt szükségük arra, hogy megmagyarázzák a világot, amelyben éltek. Csak így tudtak létezni. Így keletkeztek a mítoszok, mégpedig olyan korban, amikor még nem létezett tudomány, ismeretlen volt a tudományos gondolkodás.

A természetfilozófusok

...semmiből semmi nem keletkezhet...

A mikor édesanyja hazaérkezett, Sofie a kerti hintán üldögélt, és azon Amorfondírozott, hogyan függ össze a filozófia-tanfolyam Hilde Möller Knag személyével, aki még mindig nem kapta meg az édesapja küldte születésnapjára képeslapot.

– Sofie! – szólította már messziről a mamája. – Levelet kaptál!

Sofie kővé dermedt. A postát már megnézte, tehát csakis a filozófus jelentkezhetett megint. Most mit mondjon az édesanyjának?

Lassan kikászálódott a hintából, és anyja felé indult.

– Nincs bélyeg a levélen. Biztosan szerelmes levelet kaptál.

Sofie átvette a küldeményt.

– Nem nyitod ki?

Mit feleljen egy ilyen kérdésre?

– Szerinted az ember az anyja jelenlétében bontja ki a szerelmes leveleit?

Úgy döntött, jobb, ha édesanyja továbbra is abban a hitben él, hogy valaki szerelmes leveleket küldözget neki. Így is kínos kissé a dolog, mivel még nincs abban a korban, hogy igazi szerelmes levelet kapjon. De az még kínosabb lenne, ha kiderülne, hogy egy filozófus, akit soha életében nem látott, levelező tanfolyamot indított a számára gondolkodástörténetből.

Most éppen kis fehér borítékot küldött neki. Sofie faképnél hagyta anyját, fogta magát, és a levéllel fölvonult a szobájába. A boríték újabb kérdéseket rejtett.

*Létezik-e olyan őanyag, amelyből minden származtatható?
Változhat-e borrá a víz?
Hogyan lesz földből és vízből élő béka?*

Sofie bosszantónak találta a kérdéseket, mégis egész este a fülében zümmögtek. Sőt másnap az iskolában is rajtuk töprengett.

Tényleg, volna olyan „őanyag”, amelyből minden egyéb származik? És ha valóban létezik ilyen „anyag”, akkor hogyan változhat hol gólyahírré, hol elefánttá?

Aztán itt a második kérdés. Változhat-e borrá a víz? Sofie természetesen ismerte a bibliai történetet, amikor Jézus borrá változtatta a vizet. Ezt soha nem vette szó szerint. De ha Jézusnak mégiscsak sikerült borrá változtatnia a vizet, akkor az csoda, vagyis olyasmi, ami nem válaszolja meg a kérdést. Sofie tudta, hogy a borban és minden más természetes anyagban sok a víz. Mégis, kell hogy legyen valami, ami meghatározza, hogy az uborka uborka és nem csak víz.

Hát a béka? Filozófiatanára feltűnően nagy érdeklődést tanúsít a békák iránt. Sofie még azt is hajlandó lenne elfogadni, hogy a békák vízből és földből vannak, de akkor a föld nem állhat csak egyféle anyagból. Amennyiben a földet különböző elemek alkotják, akkor természetesen elképzelhető, hogy földből és vízből vannak a békák. De akkor mi van az ebihalakkal? Hiszen a békák mégsem nőhetnek csak úgy a veteményeskertben. Még akkor sem, ha gondosan öntözzük őket.

Délután egy meglehetősen vastag boríték várta a postaládában. Sofie azonnal rejtekhelyére vonult.

A filozófusok programja

Üdvözöllek, Sofie! Ne aggódj, ma nincs szándékomban fehér nyulakról és bűvészcilinderekről mesélni neked.

Szeretném nagy vonalakban fölvezetni, hogyan alakult a filozófiai gondolkodásmód fejlődése a görögöktől napjainkig. De haladjunk csak sorjában! Mivel a filozófusok, akikről szó esik majd, más korban és többnyire egészen más kultúrában éltek, mint mi, fontos megismernünk vizsgáló-

dásaik témáját, vagyis hogy mi az, ami a leginkább foglalkoztatta őket. Egyiküket a növények és állatok eredete érdekelte, másikat azt kutatta, van-e Isten, vagy éppen azt, hogy halhatatlan-e az emberi lélek.

Ha megismertük, mi áll az adott filozófus vizsgálódásainak központjában, könnyebben nyomon követhetjük gondolkodásának fejlődését is. Hiszen egyikük sem foglalkozik egyszerre a filozófia összes kérdésével.

A filozófiatörténet meghatározó alakjai többnyire férfiak voltak. Bizonyára azért, mert a nőket mind biológiai, mind gondolkodó lényként háttérbe szorították. Csak sajnálhatjuk, hogy így történt, mert emiatt számos fontos tapasztalat ment veszendőbe. Először a mi századunkban írta be a nevét több nő is e tudomány történetébe.

Távol álljon tőlem, hogy házi feladatokkal terheljelek, különösen nem nehezen megoldható matematikai példákkal. Az angol igék ragozása is érdeklődési körömmön kívül esik. Viszont elkerülhetetlen lesz, hogy olykor feladjak neked egy-egy kérdést, melyen törheted egy kicsit a fejed.

Amennyiben elfogadod a feltételeimet, akár kezdetjük is.

A természetfilozófusok

Az ókori Görögország első filozófusait természetfilozófusként tartjuk számon, mert elsősorban a természet, a természeti jelenségek filozófiai vizsgálata foglalkoztatta őket.

Honnan ered a világunk? – természet fel ismét a kérdést. Manapság sokan úgy gondolják, a semmiből. A görögök nem osztották ezt a nézetet. Nem tudni, miért, de adottnak tekintették, hogy „valami” mindig is létezett. Inkább azon csodálkoztak, hogyan lehet eleven hal a vízből, az élettelen földből hogyan nőhetnek ki magas fák vagy színes virágok. Arról nem is beszélve, hogyan fejlődhet a magzat az anyja méhében.

Saját szemükkel tapasztalták, hogy környezetük állandó *változásban* van. De hogyan mennek végbe ezek a változások? Hogyan lehetséges az, hogy egy anyagból másvalami legyen, mondjuk, egy élőlény?

Az első filozófusok számára nyilvánvaló volt, hogy a természetben lezajló változások alapja az őszanyag vagy őselem. Abból keletkezik és abba tér vissza minden.

Számunkra elsősorban nem is az az érdekes, milyen eredményre jutottak a gondolkodók, hanem az, hogy milyen kérdéseket tettek fel, és milyenfajta válaszokat reméltek. Tehát számunkra az a fontos, *hogyan* gondolkodtak, nem pedig az, hogy *mit* gondoltak.

Már említettem, hogy látható természeti jelenségek mibenlétét firtatták. Céljuk az volt, hogy örök érvényű természeti törvényeket állítsanak fel. Mitikus magyarázatok nélkül akarták megérteni a természetben végbemenő változásokat, magának a természetnek a megfigyelése révén. Nagy előrelépés ez ahhoz képest, amikor még az istenek cselekedeteivel, kalandjaival magyarázták a mennydörgés, a villámlás, az évszakok váltakozásának jelenségét.

Így függetlenítette magát a filozófia a vallástól. Ennek alapján nyugodtan állíthatjuk, hogy a természetfilozófusok tették meg az első lépést a *tudományos* gondolkodásmód kialakítása felé. Tevékenységükkel a természettudományok fejlődését is elindították.

Sajnos a természetfilozófusok tanításai, tehát mindaz, amit elmondtak és leírtak, nagyrészt elvesztek. Amit ismerünk, az a néhány száz évvel később élt Arisztotelész munkáiban maradt fenn, ő ismerteti az eredményeket, melyekre filozófus elődei jutottak. A válaszokhoz vezető utat ezért nemigen követhetjük végig. Egyvalami azonban bizonyos: mindannyian az őszanyagot és a természetben végbemenő változások okát kutatták.

Három milétoszi filozófus

Az első filozófus, akiről tudunk, a kis-ázsiai Milétosz városából származó *Thalész*. Azt mesélik róla, hogy egy alkalommal kiszámította az egyik egyiptomi piramis magasságát, mégpedig úgy, hogy megmérte a piramis árnyékát, amikor saját árnyékának hossza éppen megegyezett önnön testmagasságával. Vele kapcsolatban az is fennmaradt, hogy Krisztus előtt 585-ben megjósolt egy napfogyatkozást.

Thalész szerint minden élet eredete a víz. Hogy pontosan mit értett ezen, ma már nem tudjuk. Talán azt, hogy minden élet a vízben keletkezik, és pusztulása után oda jut vissza.

Egyiptomi utazása során megfigyelte, mint sarjad az élet a Nílus áradását követően. Talán azt is látta, hogy eső után békák bújnak elő a nedves földből.

Minden bizonnyal azt is megfigyelte, hogyan válik jéggé vagy gőzzé a víz, és hogyan jut vissza eredeti állapotába.

Szerinte „minden istenekkel van tele”. Mi már csak találgathatjuk, mire célzott e mondatával. Talán a fekete földből előbújó virágok, bogarak vagy kikelő gabonaszemek láttán úgy gondolta, hogy a föld tele van apró „életcsírával”. De egészen bizonyos, hogy nem Homérosz isteneire gondolt.

A másik milétoszi filozófus *Anaximandrosz*. Szerinte a mi világunk a „meghatározatlan”-ban vagy „határtalan”-ban keletkező és elpusztuló számos világ egyike. Hogy mit érthetett a „meghatározatlan”-on, nem tudjuk, de kétségtelenül nem valamely ismert elemet, mint Thalész. Talán arra gondolt, hogy az a „valami”, amiből a dolgok keletkeztek, más jellegű, mint az, ami belőle keletkezett. Ezek szerint az őszanyag nem víz, hanem valami „határtalan”, „meghatározatlan”.

A harmadik milétoszi gondolkodó *Anaximenész* (kb. Kr. e. 585–526). Ő úgy vélte, az őszanyag nem lehet más, mint a *levegő* vagy a *köd*. Természetesen ismerte Thalész tanítását a vízről. Benne azonban felvetődött a kérdés, hogy vajon a víz honnan ered. Szerinte a víz nem más, mint sűrű levegő. Hiszen az eső is a levegőből hull alá. Ha pedig a vizet sűrítjük tovább, gondolta, földet nyerhetünk belőle. Lehet, hogy tanúja volt a hóolvadásnak, amikor a jég páncélja alól fokozatosan előtűnik a föld. A tűzről úgy vélte, csakis ritka levegő lehet. Anaximenész tehát azt állította, hogy a föld, a víz és a tűz levegőből keletkezett.

Ahhoz, hogy a gabonaszemek kihajtsanak, föld és víz szükséges. Anaximenész bizonyára úgy látta, hogy az élet létrejöttéhez szükség van mindhárom elemre, a földre, a vízre és a tűzre is, a kiindulópont azonban mégiscsak a levegő. Osztotta tehát Thalész nézetét az egyetlen őszanyagról.

Semmiből semmi nem keletkezhet

Mind a három milétoszi filozófus egyetértett abban, hogy csakis egyetlen őszanyag létezhet, melyből végül a világ keletkezett. Ámde hogyan

lehetséges, hogy ez az anyag egyszer csak megváltozik, és valami egészen mássá alakul? Ezt nevezhetjük *a változás problémájának*.

Az egyik dél-itáliai gyarmaton, Eleában, Kr. e. 500 körül élt néhány filozófus, akik ezzel a kérdéssel foglalkoztak. Közülük a legismertebb *Parmenidész* (kb. Kr. e. 540–460) neve.

Parmenidész szerint minden állandó, örök. Nem csak ő képviselte ezt a nézetet. A görögök között elfogadott álláspont volt, hogy a világon minden öröktől fogva létezik. Parmenidész kijelentette, hogy semmiből semmi nem keletkezhet. De a létező dolgok sem válhatnak egyszerűen semmivé.

Ám Parmenidész tovább is ment. Szerinte a világban nincs valóságos változás. Semmi nem lehet más, mint önmaga. *Érzékeivel* felfogta a dolgok változását, ám ezt képtelen volt összeegyeztetni azzal, amit az értelme sugallt neki. Amikor választani kellett az érzékei és az értelme között, ő az értelmet választotta.

Milyen gyakran hangoztatjuk a következő mondást: „Hiszem, ha látom!” Nem így Parmenidész. Szerinte érzékeink hamis képet közvetítenek nekünk a világról, olyat, mely nem egyeztethető össze az értelemmel. Úgy vélte, filozófusként az a feladata, hogy leleplezze ezeket az „érzéksalódásokat”.

Ezt az emberi értelemben való megingathatatlan hitet nevezzük *racionális*nak. Aki így gondolkodik, kizárólag az emberi ésszt tekinti a világról szerzett tudás forrásának.

Minden mozgásban van

Parmenidész kortársa volt a kis-ázsiai Epheszoszból származó *Hérakleitosz* (Kr. e. 540–480). Szerinte éppen az állandó változás a természet legalapvetőbb jellemzője. Ő tehát jobban hitt annak, amit érzékszervei közvetítettek számára, mint Parmenidész.

„Minden mozgásban van”, hirdette Hérakleitosz. Minden folyamatosan változik, semmi sem állandó. Éppen ezért „nem léphetünk kétszer ugyanabba a folyóba”. Mert mire másodszor lépnék a folyóba, más vagyok én is, és a folyó is.

Hérakleitosz rámutatott világunk ellentmondásosságára. Ha még soha nem voltunk betegek, nem érthetjük meg, milyen is egészségesnek lenni. Ha soha nem voltunk éhesek, azt sem fogjuk megtudni, milyen jó érzés a jóllakottság. Ha nem éltünk át háborút, nem tudjuk értékelni a békét. Ha nem lenne tél, nem vennénk észre, mikor köszöntött be a tavasz.

Jónak és rossznak egyaránt helye van a világban. Ugyanis ha nem lenne állandó harc az ellentétek között, a világ megszűnne létezni.

„Az isten nap és éj, tél és nyár, háború és béke, jóllakottság és éhség.” Láthatod, hogy Hérakleitosz az „isten” szót használja. Csakhogy nem a mítoszok isteneire gondol. Számára az „isten” vagy az „isteni” fogalma magában foglalja az egész világot. Isten éppen az állandóan változó, ellentmondásos természetben nyilvánul meg.

Éppen ezért az „isten” szó helyett a görög „logosz”-t használja, ami nagyjából értelmet, eszet jelent. Bár mi, emberek, nem gondolkodunk egyformán, nem egyforma az „eszünk”, kell hogy létezzen egy „világész”, mely a természetet kormányozza.

Ez a „világész” vagy „természeti törvény” azonos mindannyiunkban, és mindenben engedelmeskednünk kell neki. Ennek ellenére a legtöbb ember egyéni törvényei szerint él, vélekedett Hérakleitosz. Ami pedig embertársait illeti, nos, nem volt tőlük elragadtatva. „Gyermekek játéka az emberi vélemények”,* fitymálkodott.

Hérakleitosz szerint a természet változásai és ellentétei állnak össze teljességgé, egységgé. Ezt az egységet, mely mindennek a lényege, nevezte „isten”-nek vagy „logosz”-nak.

Négy őselem

Parmenidész és Hérakleitosz tanítása tökéletesen ellentmond egymásnak. Parmenidész elméletének középpontjában az *értelem* áll. Ezért hirdette azt, hogy a természetben semmi nem változik. Vele ellentétben Hérakleitosz *érzékei* tapasztalataira hivatkozva állította, hogy minden

---

* Kerényi Károly fordítása.

mozgásban van. Melyiküknek volt igaza? Hagyatkozzunk arra, amit *értelmünk* diktál, vagy bizzuk magunkat *érzékszerveinkre*?

Parmenidész és Hérakleitosz a következő két dolgot mondja:

Parmenidész szerint

- a) semmi nem változik,
- b) ezért megbízhatatlanok az érzékszerveink közvetítette benyomások.

Hérakleitosz szerint viszont

- a) minden mozgásban van („minden folyik”),
- b) érzékszerveinkkel szerzett ismereteink megbízhatók.

Azt hiszem, ennél eltérőbb nézeteket nem is vallhat két filozófus! Melyiküknek volt igaza? A szicíliai *Empedoklész* (kb. Kr. e. 495–435) talált kiutat a zűrzavarból. Úgy vélte, mind Hérakleitosz, mind Parmenidész egyik állítása igaz. A másikban viszont mindketten tévedtek.

Az ellentét okát abban látta, hogy a két filozófus eleve elfogadta az *egyetlen* őanyag létét. Ezért tűnik áthidalhatatlannak a szakadék az értelem szava és a „saját szemünkkel látott” dolgok között.

A víz természetesen nem válhat hallá, sem pedig pillangóvá. A tiszta víz mindörökké tiszta víz marad. Annyiban tehát igaza van Parmenidésznek, hogy „semmi nem változik”.

Másfelől viszont Empedoklész egyetért Hérakleitossszal abban, hogy nyugodtan támaszkodhatunk az érzékeinkre. El kell hinnünk, amit látunk, és mit látunk: éppenséggel állandó változást a természetben.

Empedoklész felismerte, hogy az egyetlen őanyag elmélete nem tartható. Egyedül, *önmagában* sem a levegő, sem a víz nem képes rózsabokorra vagy pillangóvá formálódni. A természet nem eredhet egyetlen őanyagból.

Szerinte a természetnek négy őseleme, vagy ahogy ő nevezte, gyöke-re van. Ez a négy pedig a *föld*, a *levegő*, a *tűz* és a *víz*.

A természetben végbemenő változások oka e négy elem keveredése, illetve különválása. Tehát minden dologban, más és más arányban ugyan, de jelen van a föld, a levegő, a tűz és a víz. Ha elhervad egy virág, vagy elpusztul egy állat, a négy anyag ismét szétválk. E változásokat

szabad szemmel is végigkísérhetjük. Maga a négy elem soha nem változik meg az átalakulások során. Ilyenkor semmi más nem történik, mint hogy négy különböző elem keveredik egymással, majd szétválik, hogy ismét egyesülhessen.

Hogy jobban értsd, miről van szó, nézzük meg, mit csinál egy festőművész. Ha csak egyféle festéke van – mondjuk, piros –, nem festhet vele zöld fákat. De ha van sárga, piros, kék és fekete festéke, különféle színeket nyerhet, csak más-más arányban kell kevernie a színeket.

Vegyünk egy másik példát. Ha liszten kívül semmi nincs a kamránkban, varázslónak kell lennünk, hogy tortát süssünk belőle. De ha van ott-hon tojás, liszt, tej és cukor, minden ördögösség nélkül a legkülönfélébb sütemények tésztaját keverhetjük ki a négyféle anyagból.

Nem véletlen, hogy Empedoklész éppen a levegőt, a földet, a tüzet és a vizet jelölte meg a négy őselemként. Előtte a filozófusok azt próbálták bebizonyítani, miért a víz, a levegő vagy éppen a tűz mindennek a kiindulópontja. Először Thalész és Anaximenész mutatott rá arra, hogy mind a víz, mind a levegő fontos eleme a természetnek. A görög elméletekben, főként Hérakleitosznál, a tűz is fontos szerepet játszott. Tisztában voltak azzal, hogy a nap heve élteti a természetet, és tapasztalták, hogy az állatok és az emberek teste is meleget bocsát ki.

Empedoklész előtt talán a tűzben égő fahasábok képe lebegett, szemléletes példaként az elemek különválására. Pattogás és sistergés hallatszik a tűzből. Ez a „víz”. A tűzből egyszer csak füst száll fel. Mi más volna, mint a „levegő”? A „tüzet” saját szemünkkel láthatjuk. Ha kialszik a tűz, láthatóan marad valami a helyén. Ez a hamu, vagyis a „föld”.

Bár Empedoklész szerint minden természeti változás oka a négy őselem egyesülése, illetve szétválása, azért még marad néhány megválaszolatlan kérdés. Vajon mitől keletkezik a négy őselem egyesüléséből új élet? És mi az oka annak, hogy az egyesülés „terméke”, mondjuk egy virág, ismét elemeire bomlik?

Empedoklész erre is megtalálta a választ. Szerinte két különböző erő működik a természetben, a *szeretet* és a *viszály*. Ennek megfelelően a „szeretet” köti össze az elemeket, a kötést pedig a „viszály” bontja fel.

Empedoklész különbséget tesz „anyag” és „erő” között. Ezt feltétlenül jegyezzük meg. A tudomány manapság az „elemek” és a „természeti

erők” létét ismeri el, és a természeti folyamatokat ezek kölcsönhatásával magyarázza.

Empedoklész azt is szeretne volna tudni, hogy mi történik olyankor, amikor „érezünk” valamit. Például: mi történik akkor, ha látok valamit, mondjuk, egy virágot? Hát te, Sofie? Gondoltál már erre? Ha nem, íme, itt a lehetőség!

Empedoklész úgy vélte, hogy szemünkben éppúgy jelen van a négy őselem, a föld, a levegő, a tűz és a víz, mint minden másban. A szememben lévő „föld” tehát a földet fogja fel az általam látott jelenségben. A „levegő” természetesen a levegőt, a „tűz” a tüzet, míg a „víz” a vizet érzékeli. Ha a szememből csak egy is hiányozna e négy elem közül, már nem látnám teljes egészében a természetet.

Rész és egész

Élt valaha egy filozófus, aki képtelen volt belenyugodni abba, hogy valamely őanyag, például a víz, bármivé alakulhat a természetben. *Anaxagorasznak* (kb. Kr. e. 500–428) hívták. Azt a feltevést sem fogadta el, hogy a földből, a levegőből, a tűzből és a vízből vér és csont lehet. Szerinte a természet apró, az emberi szem számára láthatatlan részecskékből épül fel. Minden létező dolog felbontható ezekre az apró részecskékre, de ezek mindegyikében jelen van maga az egész. Bár hajunk és bőrünk nem alakulhat át valami mássá, mégis benne van a tejben, melyet megiszunk, vagy az ételünkben.

Néhány mai példa segítségével megpróbálom érthetőbbé tenni, mire gondolt Anaxagorasz. Az új lézertechnika lehetővé teszi a „hologram”-ok készítését. Hiába törik szét a hologram, amely, mondjuk, egy autót ábrázolt, látni fogjuk az egész autó képét még akkor is, ha csak a lökhárítót ábrázoló darab maradt meg. Ez azért lehetséges, mert az *egész* képe jelen van a legkisebb alkotórészben is.

Testünk is hasonlóan épül fel. Ha ujjamról leválasztok egy hámsajt, az nem csak az ujjam adatait fogja tartalmazni. Ez az apró sejt magában rejti azt is, milyen a szemem, milyen színű a hajam, hány és mekkora ujjam van stb. Minden egyes sejt tartalmazza a szervezet

egészének leírását. Tehát minden egyes sejtben benne van maga az „egész”.

Anaxagoras ezeket az apró részecskéket, melyek az egészt is magukba foglalják, „mag”-nak vagy „csirák”-nak nevezte.

Talán emlékszel még, hogy Empedoklész szerint a „szeretet” kapcsolja össze a részeket. Anaxagoras számára világos volt, hogy létezik egy erő, mely állattá, emberré, virággá, fává „rendezi” a részecskéket. Szerinte ez az erő a „szellem”, vagy másképp az „értelem” (nűsz).

Anaxagoras személye más szempontból is érdekes. Ő az első athéni filozófus. Kis-Ázsiában született, de később Athénba költözött. Itt istentelenséggel vádolták, mert többek között azt tanította, hogy a Nap nem isten, hanem izzó anyag, mely nagyobb a Peloponnészosz félszigetnél, s ezért végül el kellett hagynia a várost.

Felettebb érdekelte a csillagászat. Úgy vélte, az égitestek is ugyanabból az anyagból épülnek fel, mint a Föld. E nézetét egy meteor vizsgálatok alapozta meg. Ebből kiindulva elképzelhetőnek tartotta, hogy más bolygókon is élnek emberek. Felismerte, hogy a Holdnak nincs saját fénye, s úgy gondolta, hogy a Föld világítja meg. Igyekezett elfogadható magyarázatot találni a napfogyatkozás jelenségére is.

P. S. Köszönöm, hogy figyelmesen olvastad el soraimat. Elképzelhető, hogy még néhányszor át kell majd olvasnod ahhoz, hogy megértsd az egészet. Tudod, a megértés némi önálló erőfeszítést igényel. Bizonyára előfordult már veled, hogy tisztelettel néztél valakire, akinek sikerült megértenie egy nehezebb problémát, hiszen tudtad, hogy a megértés nem kis munkájába került.

Még nem írtam az őanyag és a változások kérdését legszemélyesebben megoldó elméletről. De azt hiszem, most már várok vele holnapig. Annyit azért elárulok, hogy *Démokritossal* fogsz találkozni. Többet most nem mondhatok!

Sofie bokrok alatti rejtkehelyén üldögélt. A bozót egy helyen ritkább volt, innen remekül beláthatta a kertet. Megpróbált rendet teremteni fejében a sok új ismeret között.

Világos volt számára, hogy a víz nem válhat mássá, csak gőzzé és jéggé. Még görögdinnye sem lehet belőle, hiszen a görögdinnye nemcsak vízből, hanem még sok minden másból is áll. Kizárólag azért volt ennyire biztos ebben, mert már tanult róla. Vajon akkor is ilyen meggyőződéssel vallaná, hogy a jég vízből van, ha nem tanulta volna? Tanulmányoznia kellett volna azt is, hogyan fagy a víz jéggé, s hogyan olvad meg újra.

Próbált ismét saját eszére hagyatkozni, és elfelejteni azt, amit megtanult.

Parmenidész tagadta a változás minden formáját. Minél többet gondolkodott rajta, annál biztosabb lett benne, hogy a filozófusnak igaza volt. Hiszen Parmenidész nem fogadta el, hogy „valami” egyszer csak „valami egészen mássá” alakuljon. Nagy bátorság kellett ahhoz, hogy mindezt kijelentse, mert tagadta azokat a természeti változásokat is, melyeket pedig bárki megfigyelhetett. Bizonyára sokan ki is nevettek emiatt.

Fantasztikus figura lehetett ez az Empedoklész, ha pusztán a gondolkodás révén rájött arra, hogy a világ nem egy, hanem több őselemből épül fel. Így minden természeti változás érthetővé vált anélkül is, hogy a dolgok lényegükben változtak volna meg.

És mindezt úgy következtette ki, csak az eszére hallgatva! Persze megfigyelte a természeti folyamatokat, de arra nem volt lehetősége, hogy az elemekkel kísérletezzen, mint napjaink tudósai.

Sofie egyáltalán nem volt meggyőződve arról, hogy épp a föld, a levegő, a tűz és a víz lenne a négy őselem. De hát ennek igazán nincs jelentősége. Fontos az, hogy a lényegét illetően igaza volt Empedoklésznek. Egy helyett több ősananyag feltételezése volt az egyetlen lehetőség arra, hogy megmagyarázzuk a természetben zajló és saját szemünkkel is látható változásokat anélkül, hogy értelmünkkel szembekerülnénk.

Sofie egyre jobban lelkesedett a filozófiáért, hiszen képes volt úgy gondolkodni, hogy nem kellett emlékeznie semmiféle, iskolában szerzett ismeretre. Rájött, hogy a filozófia nem olyasmi, amit meg lehet tanulni. Itt más a fontos: azt megtanulni, hogyan lehet filozofikusan gondolkodni.